

ТРИ ПРИМІТКИ ДО ІСТОРІЇ ДІАДОХІВ

І. ЗАВОЮВАННЯ ПТОЛЕМЕЄМ САТРАПІЇ ЛАОМЕДОНТА І ХРОНОЛОГІЯ ПЕРШОЇ ВІЙНИ ДІАДОХІВ

Проблема датування першого завоювання Сирії, Фінікії та Палестини єгипетським сатрапом Птолемеем є дискусійною вже протягом майже двох століть [пор. Дройзен 1995, 123–125; Mahaffy 1899, 32; Bevan 1927, 24, 55, *not. II*; Winicki 1989, 13–14, 21, *Przyp.* 22; Wheatley 1995, 433–440; Hoelbl 2001, 16; Huss 2001, 123–124]. Достеменно відомо, що ці області увійшли до складу сатрапії, котру у 323 році до Р.Х.¹ після смерті Александра отримав Лаомедонт з Мітилені [Diodorus 1884, *XVIII*, 3; Justinus 1911, *XIII*, 4; Arrianus 1982, 52; Curtius 1963, *X*, *X*; Arrianus 1926, *FGH*², 156, 9, 5; Orosius 1889, *III*, 23, 7; пор. Bosworth 1974, 64; Huss 2001, 88]³. Підчас Першої війни діадохів, у якій коаліція на чолі з Антіпатром і Кратером вступила у боротьбу супроти регента імперії Пердікки та його союзників [Diodorus 1884, *XVIII*, 29–37; Trogus 1956, *XIII*; Justinus 1911, *XIII*, 6, 8; Epitome Heidelbergensis 1926, *FGH*, 155, 1; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 9, 26–28; 10, 2–10; Chronicon Oxyrhynchi 1926, *FGH*, 255, 10; Plutarchus 1869, 5–8; Orosius 1889, *III*, 23, 18–23; пор. Huss 2001, 104–117], сирійський сатрап пристав на бік останнього [Huss 2001, 113, *Anm.* 136; 116, *Anm.* 165]. Лаомедонт не лише віддав у розпорядження Пердікки фінікійський флот [Arrianus 1926, *FGH*, 10, 6], а й дозволив регенту використати Сирію як збірний пункт, а пізніше – і як плацдарм для нападу на Єгипет [Diodorus 1884, *XVIII*, 37; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 9, 28; Huss 2001, 113, *Anm.* 134]⁴. Коли Пердікка загинув під час боротьби з єгипетським сатрапом Птолемеем [Marmor Parium 1926, *FGH*, 239b, II; Diodorus 1884, *XVIII*, 36; Justinus 1911, *XIII*, 8; Plutarchus 1869, 8; Epitome Heidelbergensis 1926, *FGH*, 155, 1; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 9, 28; Orosius 1889, *III*, 23, 23], Лаомедонт розпочав подвійну гру. Він не чинив перешкод вбивцям Пердікки – Пітону [Diodorus 1884, *XVIII*, 36] й Аррідею, котрі провели військо майже через усю

Сирію задля з'єднання з Антіпатром [Diodorus 1884, *XVIII*, 39; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 9, 30–32; Errington 1970, 67]. Разом з тим сатрап Сирії й Фінікії дозволив нескореному родичу загиблого регента Атталу [Diodorus 1884, *XVIII*, 39; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 9 32–33; Errington 1970, 67–68] заволодіти Тиром, отримати від місцевого коменданта Архелая 8 тисяч талантів, свого часу залишених у місті Пердіккою [Diodorus 1884, *XVIII*, 37, 39; Errington 1970, 67, *not.* 131; Huss 2001, 116], і безборонно відпливти до Малої Азії [Diodorus 1884, *XVIII*, 39; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 11, 39] з метою приєднання до табору, очолюваного найнебезпечнішим прибічником Пердікки Євменом [Diodorus 1884, *XVIII*, 39, 41, 50; Wheatley 1995, 435–436; Dreyer 1999, 59; пор. Plutarchus 1869, 8].

На перший погляд, така політика сирійського сатрапа себе виправдала. Під час перерозподілу сатрапій, здійсненого новообраним регентом імперії Антіпатром, Сирію та Фінікію було залишено Лаомедонтові [Diodorus 1884, *XVIII*, 39; Arrianus 1982, 52; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 9, 34]. Певно, підтвердити свою лояльність мітиленцю допомогла та обставина, що питання перерозподілу влади в імперії вирішувалось у містечку Трипарадісі у Сирії [Diodorus 1884, *XVIII*, 39].

Проте за політичними ходами Лаомедонта пильно спостерігав Птолемей. Після того як Антіпатр вирушив до Європи, правитель Єгипту спробував примусити свого північного сусіда поступитися сатрапією, пообіцявши значну суму грошей [Arrianus 1982, 52]. Коли ж той відмовився, Птолемей заволодів Сирією, Фінікією й частково Палестиною⁵, а самого Лаомедонта захопив у полон [Marmor Parium 1926, *FGH*, 239b, 12; Diodorus 1884, *XVIII*, 43; 48; Arrianus 1982, 52; Pausanias 1973, I, VI, 4; пор. Wheatley 1995, 433, *not.* 2]⁶. Полоненому сатрапу вдалося підкупити сторожу і втекти до Карії під захист Алкета, рідного брата Пердікки [Arrianus 1982, 52]. Подальша доля Лаомедонта невідома [Wheatley 1995, 436].

Встановлення дати анексії Птолемеєм Сирії і Фінікії ускладнюється двома обставинами. Перша з них полягає в розбіжностях у повідомленнях щодо визначення дати цієї події самих авторів античних джерел. Діодор Сицилійський стверджує, що приєднання сатрапії Лаомедонта відбулося незадовго до початку архонтату Аполлодора в Афінах [Diodorus 1884, XVIII, 43], тобто до липня 319 року [пор. Errington 1970, 75; він же 1977, 501; Wheatley 1995, 434]. У свою чергу, автор так званого Пароського напису датує цю подію безпосередньо архонтатом Аполлодора [Marmor Parium 1926, 239b, 12] – липнем 319-го або 318 року. При цьому, обидва джерела не є бездоганними з точки зору хронології [Smith 1961, 283–290; Anson 1986, 208–211; Bosworth 1992, 74].

Друга обставина, що ускладнює визначення дати завоювання Сирії єгипетським сатрапом, полягає у приналежності цієї проблеми до кола питань, пов'язаних з реконструкцією хронології подій, які відбулися у період між смертю Александра і перерозподілом влади у Трипарадісі, котрий ознаменував собою закінчення Першої війни діадохів [пор. Winnicki 1989, 20, *Przyp.* 20, 21, *Przyp.* 22; Wheatley 1995, 433–440]⁷.

Яскравим прикладом комплексного підходу до розв'язання проблеми датування анексії Сирії стала стаття “Ptolemy Soter’s Annexation of Syria 320 B. C.” [Wheatley 1995, 433–440]. Автор цієї публікації, австралійський дослідник Р. Wheatley, посилаючись на низку нарративних і нумізматичних джерел, датував вищезгадану подію літом 320 року. Виходячи з цього, він припустив, що зустріч діадохів у Трипарадісі відбулася не восени 320 року, як вважають прихильники низької хронології, а восени 321 року [Wheatley 1995, 440], згідно з так званою високою хронологією (див. прим. 4).

На мій погляд, з висновками австралійського дослідника можна погодитися лише частково. Так, він навів дуже переконливі докази на користь достовірності хронології Діодора. За допомогою порівняння свідчень, що містяться у “Сирийських справах” Аппіана, з текстом нещодавно віднайденної десятої книги “Історії діадохів” Арріана⁸, Р. Wheatley довів, що вторгнення Птолемея до Лаомедонтової сатрапії відбулося не пізніше лютого 319 року [Wheatley 1995, 434–437].

Проте припущення, згідно з яким Птолемеєм здійснено анексію сусідньої сатрапії до осені 320 року [Wheatley 1995, 438–440], на мій погляд, не є достатньо переконливим. По-перше, сам науковець, хоча й з певною натяжкою, припускає можливість здійснення анексії Сирії взимку 320/319 року [Wheatley 1995, 436–437]. По-друге, інтерпретація Гетеборзького палімпсесту, яку запропонував В. Dreyer, робить таку можливість цілком імовірною⁹. По-третє, відсутність Птолемея на зустрічі у Трипарадісі [Winnicki 1989, 12, 20, *Przyp.* 12], можливо, була зумовлена підготовкою єгипетського сатрапа до проведення зимової сирійсько-фінікійської кампанії.

Подальшу аргументацію своєї гіпотези Р. Wheatley базує на нумізматичному матеріалі, який походить з фінікійського міста Сидон. Йдеться про монети, датовані 320/319 роком. Якщо на монетах попередніх років було викарбувано ім'я Александр, то із жовтня 320 року – Філіпп [Wheatley 1995, 438–439]¹⁰.

Дослідник вважає, що причиною зміни легенди на сидонських монетах стало завоювання Птолемеєм сатрапії Лаомедонта. На думку Р. Wheatley, поява монет нової чеканки мала водночас продемонструвати зміну правителя області та збереження лояльності Птолемея до царського дому Аргеадів, а отже – і до регента імперії Антіпатра [Wheatley 1995, 439].

Проте можна знайти інші, не менш логічні пояснення заміни на сидонських монетах імені Александр іменем Філіпп. Згадаймо, що у період між смертю Пердікки в Єгипті й укладенням трипарадіської угоди Лаомедонт, бажаючи зберегти власну сатрапію, намагався бути лояльним як до Антіпатра, так і до прибічників загиблого регента. У контексті цієї політики сирійського сатрапа зміна у легенді сидонських монет виглядає навіть більш логічною, аніж гіпотетична демонстрація відданості царському дому, начебто здійснена Птолемеєм.

В разі необхідності Лаомедонт міг би інтерпретувати видозміну монет, викарбуваних на території його сатрапії, як доказ відданості представникам обох ворогуючих таборів. Така зміна у легенді сидонських монет могла бути з прихильністю сприйнята Антіпатром, котрий не

лише протягом довгого часу ворогував з матір'ю Александра Великого Олімпіадою [Diodorus 1884, *XVII*, 118; *XVIII*, 49; *XIX*, 11; Plutarchus 1968, 39, 68; він же 1925, 26, 14; Arrianus 1899, *VII*, 12], а й мав перспективу царської немилості протягом останніх років правління знаменитого македонянина [Diodorus 1884, *XVII*, 118; Justinus 1911, *XII*, 12, 14; Curtius 1963, *X*, X; Plutarchus 1968, 49, 74; він же 1925, 26, 17, 32, 1; Arrianus 1899, *VII*, 12; пор. Шахермайр 1984, 316–317]¹¹. Отже, потенційний новий регент імперії не мав приводу для заохочення проявів відданості Александру IV – сину невдячного Александра Македонського й онуку вороже налаштованої Олімпіади.

З іншого боку, ім'я Філіппа, викарбуване на монетах з області Лаомедонта, могло сприяти порозумінню сирійського сатрапа з ворогами Антіпатра. Не слід забувати, що Аттал, котрий безборонно зайняв Тир, а потім приєднався до прибічників Пердікки, перед цим обіймав посаду секретаря дружини Філіппа III Евридіки [Diodorus 1884, *XVIII*, 37; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 9, 33]. Його ж поява у Тирі була пов'язана з провалом спроби Евридіки відібрати владу у тимчасових царських опікунів Пітона й Аррідея [Diodorus 1884, *XVIII*, 37, 39; Arrianus 1926, *FGH*, 156, 9, 31–33].

Таким чином, якщо свідченням нумізматичних джерел з Сидону й не може бути стовідсотковим аргументом на користь застосування низької хронології для Першої війни діадохів і трипарадіської угоди, його не можна розцінювати і як переконливий аргумент на користь високої хронології¹². Аналіз нарративних джерел, здійснений Р. Wheatley, лише підтверджує свідчення Діодора про час завоювання Птолемеем Сирії, але не доводить бездоганність високої хронології.

II. ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЗУСТРІЧІ В ЕКРЕГМІ

Сепаратні переговори між єгипетським сатрапом Птолемеем і стратегом Азії Антігоном до нашого часу залишаються одним з найменш вивчених епізодів Третьої війни діадохів¹³ 315–311 років¹⁴ [Simpson 1954, 25; пор. Дройзен 1995, 266; Errington 1977, 497, 502; Huss 2001, 152; Самохина 2005, 207].

Зустріч між обома супротивниками, найімовірніше, відбулася у другій половині 314 року у палестинському містечку Екрегма поблизу єгипетського кордону¹⁵ [Diodorus 1884, *XIX*, 64; Simpson 1954, 25; пор. Huss 2001, 152; Самохина 2005, 207]. Дуже стисла згадка про ці переговори зустрічається лише у Діодора. З цього короткого повідомлення видно, що зустріч було інспіровано Птолемеем. Офіційним приводом для особистого контакту між цими двома діадогами стало повернення стратега Азії полонених, захоплених птолемейським навархом Полеклітом під час досить вагомий перемоги над антигонівськими полководцями при кілікійському Афродісії [Diodorus 1884, *XIX*, 64]. За словами античного історика, справжньою метою зустрічі стала спроба Птолемея укласти сепаратний мир з могутнім противником. Не вдаючись до подробиць цієї зустрічі, Діодор лише сповіщає про відмову Антігона пристати на мирні умови, запропоновані єгипетським сатрапом [Diodorus 1884, *XIX*, 64]¹⁶.

Нечисленні дослідники, котрі побіжно згадують цей епізод, повністю погоджуючись із Діодором, розглядають переговори в Екрегмі виключно як спробу Птолемея укласти сепаратний мир з якомога меншими територіальними втратами [Дройзен 1995, 266; Simpson 1954, 25; Huss 2001, 152; Самохина 2005, 207]. Р. Simpson – єдиний науковець, котрий спробував більш детально розглянути й проаналізувати цей епізод, виходячи із загального історичного контексту Третьої війни діадохів [пор. Huss 2001, 152, *Ann.* 452], він висловив цілком достовірне припущення, згідно з яким неприйнятною для Антігона вимогою єгипетського сатрапа стало повернення Вавилонії Селевку [Simpson 1954, 25–31].

Справді, в будь-якому разі Птолемей під час проведення переговорів з Антігоном не міг оминати питання, пов'язаного з колишнім вавилонським сатрапом. Це пояснюється тією важливою роллю, котру Селевк відігравав у боротьбі правителя країни Нілу проти стратега Азії – не лише як талановитий воєначальник, а й як фактичний командир усіх східносередземноморських сил єгипетського сатрапа [Diodorus 1884, *XIX*, 60, 62, 64; пор. Wheatley 1998, 270]¹⁷. Імовірний перехід ображеного відвертою зрадою Селевка до ворожого табору мав

статі для Птолемея неприємністю, порівняно з якою усі вигоди від сепаратного миру втрачали будь-який сенс.

З іншого боку, Антігон, чиє становище, попри тактичну перемогу Полікліта, було далеко не катастрофічним [пор. Simpson 1954, 25–27; Huss 2001, 150–152; Самохіна 2005, 205–208], не мав жодних причин погоджуватися на пониження, пов'язане з примусовим поверненням непокірного й до того ж небезпечного сатрапа [пор. Diodorus 1884, XIX, 55; Appianus 1982, 53; Pausanias 1973, I, VI, 4].

Але за таких обставин постає нова проблема, яку не врахував R. Simpson. Якщо єгипетський сатрап не міг під час переговорів оминати вимогу, пов'язану з долею Селевка, а стратег Азії не міг з цією вимогою погодитися, то спроба Птолемея укласти сепаратний мир була апіорі приреченою на невдачу. І правитель країни Нілу не міг цього не розуміти. Таким чином, знову постає питання про справжню мету, яку мав Птоломей, вдаючись до сепаратних переговорів з Антігоном.

Подібно до R. Simpson, я спробую віднайти відповідь на це запитання, аналізуючи події, що мають безпосередній хронологічний зв'язок із зустріччю в Екрегмі. Протягом 315–314 років на плечі єгипетського сатрапа ліг основний тягар війни. По-перше, саме він «зв'язав руки» Антігонові, котрий майже два роки був змушений боротися з птолемеївськими залогами у містах Палестини, Койлесирії та Фінікії (апогеєм цієї боротьби стала п'ятнадцятимісячна облога Тиру) [Diodorus 1884, XIX, 58–59, 61; Appianus 1982, 53; Memnon 1956, FGH, 434, IV, 6; пор. Wheatley 1998, 279–281, *tabl. 1–2*]. По-друге, Птоломей, завдяки своїм або Селевковим дипломатичним здібностям, уклав союз із карійським сатрапом Асандром, а це призвело до виникнення нового осередку протидії стратегу Азії [Diodorus 1884, XIX, 57, 61–62; пор. Дройзен 1995, 260–265; Huss 2001, 150]. І по-третє, правитель Єгипту перекинув значні військово-морські та сухопутні сили, очолювані його братом Менелаєм, Селевком, а також його “друзями” (Philoī) Поліклітом і Мирмідонтом, задля поновлення контролю над Кіпром, несподіваних рейдів по тилах Антігона, а

в разі потреби – й надання необхідної допомоги союзникам у Греції та Малій Азії [Diodorus 1884, XIX, 60, 62, 64; Huss 2001, 148]. Так, Полікліт у середині 314 року на чолі ескадри з п'ятдесяти кораблів вирушив до берегів Пелопоннесу. Але, дізнавшись, що його допомоги там уже не потребують, оскільки Кассандру вдалося привернути на свій бік Антігонового союзника Александра, сина Полісперхонта [Diodorus 1884, XIX, 61, 64], птолемеївський наварх повернувся до берегів Кіпру й Кілікії. Саме там, біля міста Афродісія, він здобув вищезгадану перемогу над Антігонівськими полководцями – навархом Теодотом і генералом Перілаєм [Diodorus 1884, XIX, 64].

Протягом усього цього часу головні союзники Птолемея Кассандр і Лісімах не доклали жодних зусиль для того, щоб допомогти своєму союзникові. Кожен з них, користуючись тим, що стратег Азії застряг у Фінікії, поспішав вдовольнити власні локальні інтереси. Кассандр намагався укріпити свої позиції на Пелопоннесі [Diodorus 1884, XIX, 62, 64] і заволодіти східним узбережжям Адриатичного моря [Diodorus 1884, XIX, 67; Polyaeus 1899, IV, II, 4], а Лісімах намагався підкорити грецькі міста Західного Причорномор'я [Diodorus 1884, XIX, 73]. Зрозуміло, що ці дії союзників не могли безпосередньо зашкодити становищу Антігона, котрий нарешті заволодів Тиром [Diodorus 1884, XIX, 61], після чого зміг зосередити свої основні сили на єгипетському кордоні.

Ситуація різко змінилася наприкінці 314 року. Кассандр перекинув до сатрапа Карії значне підкріплення для боротьби з Антігоновим племінником Полемеєм (Птолемеєм) [Diodorus 1884, XIX, 68; пор. Wheatley 1998, 264, *not. 40*, 275, 279–280, *tabl. 1–2*]. І хоча Полемей розбив одного з Кассандрових воєначальників, Євполема [Diodorus 1884, XIX, 68], Антігон відчув загрозу для своїх малоазійських володінь. У результаті він уже взимку 314/313 року виїхав із Сирії де залишив військовий контингент на чолі зі своїм 22-річним сином Деметрієм, і вирушив з основними силами до Малої Азії [Diodorus 1884, XIX, 69; Appianus 1982, 54; Pausanias 1973, I, VI, 5; Plutarchus 1875, 5–6; пор. Wheatley 1998, 279–280, *tabl. 1–2*].

На мій погляд, чинником, який докорінно змінив ставлення правителя Македонії до ситуації у Сирії та Малій Азії, стали саме переговори між Птолемеєм й Антігоном в Екрегмі. Дуже правдоподібно виглядає припущення, що справжню мету цієї зустрічі Єгипетський правитель вбачав не в укладанні сепаратного миру (тим більше, як ми вже побачили, це було неможливо), а у залякуванні своїх невдячних і егоїстичних союзників перспективою такої мирної угоди.

На мою думку, Птолемей прагнув примусити Кассандра і до певної міри Лісімаха реально оцінити усю небезпеку, яку становив би для їхніх володінь стратег Азії зі своїм новозбудованим військово-морським флотом і плацдармами на півдні Пелопоннесу, в Етолії, на Геллеспонті та у Південному Причорномор'ї [Diodorus 1884, *XIX*, 58, 60, 64, 66, 68; Memnon 1956, *FGH*, 434, *IV*, 6; Huss 2001, 148] після гіпотетичного виходу з війни Єгипту.

До того ж правитель країни Нілу врахував можливість відмови хитрого Антігона від особистого контакту і розповсюдження інформації про те, що Птолемей буцімто, бажав зустрітися зі стратегом Азії з метою укласти мир, навіть ціною зради інтересів усіх своїх союзників¹⁸. Тоді Птолемей опинився б у дуже неприємному становищі, оскільки не зміг би переконливо спростувати подібний наклеп. Щоб не допустити такого розвитку подій, єгипетський сатрап створив Антігонові такі умови, за яких той просто не міг відмовитися від запропонованої зустрічі. Як ми пам'ятаємо, офіційним приводом для неї стала передача стратегу Азії полонених, захоплених при Афродісії. Звичайно, Антігон не міг проігнорувати люб'язну пропозицію Птолемея і тим самим покинути напризволяще своїх воїнів і полководців, а отже, втратити авторитет у власному війську. Таким чином, відбулася особиста зустріч двох ворогуючих сторін, під час якої правитель країни Нілу майстерно розіграв виставу, призначену насамперед для Кассандра й Лісімаха.

Зрештою, сепаратні переговори в Екрегмі мали саме той результат, якого, на мою думку, й очікував Птолемей. Кассандру, занепокоєному таким демаршем з боку правителя країни Нілу, довелося відкоригувати свої воєнні пріоритети й

спрямувати збройний контингент карійському сатрапу, а це, в свою чергу, примусило Антігона негайно вирушити до Малої Азії. Таким чином, єгипетський сатрап отримав перепочинок, необхідний після двох років напруженої боротьби з головним супротивником другої коаліції діадохів.

III. ДО ХРОНОЛОГІЇ ПРАВЛІННЯ МАГАСА КИРЕНСЬКОГО

Чітке встановлення хронологічних рамок правління Магаса, пасинка Птолемея I [Pausanias 1973, *I*, *VI*, 8], Киреною¹⁹ на даному етапі видається мені неможливим²⁰. Це пояснюється майже повною відсутністю джерельної бази, котра б могла належним чином висвітлити дане питання.

Завдяки розповіді Агатархіда Кнідського, процитованій Афінеем, ми знаємо, що пасинок Птолемея управляв Киреною протягом п'ятдесяти років [Athenaeus 1887, *XII*, 550b–c]. При цьому на підставі дуже ненадійних комбінацій, вибудованих за допомогою уривчастих свідчень наративних і епіграфічних джерел, виникло дві гіпотези щодо місця цих п'ятдесяти років у часовому контексті²¹.

Прихильники високої хронології вважають, що Магас правив Киреною протягом 308–259/258 років [Дройзен 1995, 325; Mahaffy 1899, 47; Bevan 1927, 27, 73; Capovilla 1963, 152; Бикерманн 1975, 258, 261; Жигунин 1980, 108, 183, прим. 91; Gutzwiller 1992, 368]. Прибічники низької хронології (ця теорія протягом останнього часу превалює над попередньою) датують правління Магаса приблизно 300–250 роками [Beloch 1927, 186–190; Chamoux 1956, 20–24; Бенгтсон 1982, 47, 157–158; Winnicki 1989, 52; Gehrke 1990, 103; Tunny 2000, 84, not. 9; Hoelbl 2001, 20, 45–46; Huss 2001, 202; Herklotz 2002; пор. Bennett 2003, 68–69]²².

Проте наявність цієї неоднозначної ситуації не є приводом для припинення пошуку вирішення вищезазначеної наукової проблеми. Кожен непрямий доказ на користь високої або низької хронології рано чи пізно може відіграти важливу роль у визначенні років правління Магаса у Кирені. Один з таких непрямих аргументів подається мною на сторінках цієї публікації.

У своїх міркуваннях я відштовхуюся від загальноприйнятого положення, згід-

но з яким Птолемей доручив пасинкові управління Киреною на прохання рідної матері останнього, своєї улюбленої дружини Береніки [Pausanias 1973, *I*, VI, 8; VII, 1; пор. Hazzard 1987, 148, not. 25; Huss 2001, 266]. Отже, на мій погляд, було б доцільно проаналізувати, у контексті якої хронології протекція Береніки була б ефективною настільки, аби спонукати Птолемея довірити Магасові цю стратегічно важливу й економічно розвинену область своєї держави [Rostovtzeff 1941, 333; Бенгтсон 1982, 43; Hoelbl 2001, 45]. Для цього слід коротко нагадати події історії раннього еллінізму, до яких був причетний правитель Єгипту протягом 308 та 300/299 років.

У 308 році Птолемей у ході своєї пелопоннеської кампанії вступив у відверту конфронтацію з Кассандром [Syll, 390; Diodorus 1884, XX, 37; Plutarchus 1875, 15; Polyaeus 1899, VIII, 58; Diogenus 1922, II, 115; Suda 1928, *delta* 431; пор. Hoelbl 2001, 19; Huss 2001, 177], під чією юрисдикцією перебувала материкова Греція [Diodorus XIX, 105; XX, 28]. Та грецькі поліси відмовилися надати єгипетському сатрапу обіцяну матеріальну допомогу [Diodorus 1884, XX, 37]. Крім того, Птолемей дізнався, що зі сходу до його володінь наближається Антигон [Wheatley 2002, 45–46], а на заході – повстав тодішній намісник Кирени Офела [Marmor Parium 1926, FGH, 239b, 19; Diodorus 1884, XX, 40–42; Justinus 1911, XXII, 7; Plutarchus 1875, 14; Orosius 1889, IV, 6, 29]. В результаті правитель країни Нілу був змушений укласти мир з Кассандром, віддавши йому Мегари [Diodorus 1884, XX, 37; 46; Plutarchus 1875, 9; Diogenus 1922, II, 115; пор. Walbank 1993, 54; Hoelbl 2001, 19; Huss 2001, 178], і повернутися до Єгипту [Diodorus 1884, XX, 37; Athenaeus 1887, III, 100f, 101f; VI, 244b–d; Suda 1928, *delta* 431]. Зрештою Кирену вдалося повернути [Marmor Parium 1926, FGH, 239b, 19; Diodorus 1884, XX, 42, 70; Justinus 1911, XXII, 7; Plutarchus 1875, 14; Polyaeus 1899, V, 3, 4; Orosius 1889, IV, 6, 30; Suda 1928, *delta* 431]²³. Головним же зовнішньополітичним завданням для єгипетського правителя стало збереження союзу з Кассандром. Цю потребу була спричинено активізацією у Східному Середземномор'ї Антигона Монофталма та його сина Деметрія [Marmor Parium 1926, FGH, 239b, 20–21;

Diodorus 1884, XX, 45; Plutarchus 1875, 8–10; Pausanias 1975, I, XXV, 6; Polyaeus 1899, IV, 7, 6; Diogenus 1922, II, 115; Aelianus 1887, III, 17].

У тому ж році відбулися ще дві події, котрі мали неабияке значення для Птолемея. По-перше, Береніка народила йому сина – майбутнього Птолемея II Філадельфа [Theocritus 1881, XVII; Marmor Parium 1926, FGH, 239b, 19]. По-друге, правитель країни Нілу здійснив невдалу спробу одружитися з останньою законною спадкоємицею дому Аргеадів, сестрою Александра Македонського Клеопатрою²⁴.

Якщо 308 рік був буквально переповнений різноманітними подіями, авантюрами і колізіями, кожна з яких могла призвести до неочікуваних наслідків для Птолемея, то протягом 300/299 року єгипетський володар міг насолоджуватися внутрішньополітичним спокоєм і вести дуже розмірену, необтяжливу зовнішню політику [пор. Huss 2001, 200–202]. Головним зовнішньополітичним завданням Птолемея на цьому етапі було створення нової коаліції, стрижневою постаттю мав стати не Кассандр, а володар Фракії і Малої Азії Лісімах. Фракійсько-єгипетський альянс мав бути противагою до досить незвичайного новоствореного політично-династичного союзу Селевка і сина загиблого Антигона Монофталма Деметрія [Marmor Parium 1926, FGH, 239b, 27; Justinus 1911, XV, 4; Plutarchus 1875, 31–32; Nepos 2001, XXI, 3]. Оскільки й Птолемей, і Лісімах вважали небезпечним для себе об'єднання сил Селевка й Деметрія, то союз між двома давніми соратниками Александра було укладено без жодних перешкод [Memnon 1956, FGH, 434, IV, 9; Justinus 1911, XV, 4].

За таких мало не ідилічних обставин ми не маємо жодної підстави для датування правління Магаса за принципом низької хронології. Натомість у контексті подій 308 року можна вибудувати дуже привабливу, хоча й дещо умоглядну схему.

Береніка, котра супроводжувала свого повелителя під час малоазійської кампанії 309 року і народила (мало не перед очима ворожого табору) сина [пор. Diodorus 1884, XX, 27; Plutarchus 1875, 7; Theocritus 1881, XVII; Marmor parium 1926, FGH, 239b, 19], певно, розраховувала на якийсь екстраординарний вияв прихильності з боку єгипетського

сатрапа. Ця жінка, вочевидь, здавна мріяла про те, що Птолемей розлучиться зі своєю офіційною дружиною–сестрою Кассандра Евридікою [Arrianus 1982, 52; Pausanias 1973, I, VI, 8] і надасть їй (Береніці) та її дітям законного статусу²⁵. Натомість правитель країни Нілу починає вести шлюбні переговори із самою Клеопатрою. Зрозуміло, що поряд із законною представницею дому Аргеадів не могло бути й мови про офіційний статус для Береніки. Потім Птолемей вирушив до Еллади, де, окрім військових і політичних справ, на нього чекала прекрасна й енергійна союзниця – правителька Коринту й Сікіону Кратесиполіда [Plutarchus 1875, 9; Polyaeus 1899, VIII, 58; пор. Macurdy 1929, 275–276].

Зрозуміло, що, коли Птолемей повернувся до Єгипту, на нього там чекали докори й нарікання Береніки. При цьому

вдовольнити головну її вимогу – надати їй статусу офіційної дружини – правитель країни Нілу був просто неспроможний. Розлучення з Евридікою призвело б до погіршення і без того натягнутих стосунків з колишнім ворогом – Кассандром [пор. Huss 2001, 178], а отже, й до перспективи залишитися сам на сам з Антігоном.

За цих обставин цілком логічним і до речним було б надання киренського намісництва, вакантного після смерті Офели [Diodorus XX, 42; Justinus 1911, XXII, 7; Plutarchus 1875, 14; Polyaeus 1899, V, 3, 4; Suda 1928, delta 431], синові Береніки від першого шлюбу. Такий жест водночас міг бути доказом вдячності й прихильності єгипетського правителя до амбіційної жінки та вберегти його від династичних і політичних ускладнень, пов'язаних з Кассандром.

¹ Оскільки всі події, згадувані у цій роботі, відбулися до Різдва Христового, помітка “до Р.Х.” надалі опускатиметься.

² Зараз і надалі аббревіатурою FGH позначено збірку Die Fragmente der griechischen Historiker / hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2–3. – Leiden: Brill academic publishers, 1926, 1956.

³ Не виключено, що у даному разі йдеться лише про південну частину Сирії – так звану Койлесирію [пор. Bevan 1927, 24; Bosworth 1974, 46–51; Wheatley 1995, 433].

⁴ Припущення щодо сприяння Лаомедонта єгипетському сатрапу Птолемейю під час викрадення останнім тіла Александра [див. Wheatley 1995, 434, not. 12] я вважаю безпідставним. Про це свідчить як перебіг подій Першої війни діадохів, так і відсутність будь-яких згадок про Лаомедонта про вищезгадану акцію Птолемея [Marmor Parium 1926, FGH, 129 239b, 11; Pseudo-Callisthenes 1958, III, 34; Diodorus 1884, XVIII, 26–28; Strabo 1899, XVII, 1, 8; Justinus 1911, XIII, 4; Epitome Heidelbergensis 1926, FGH, 155, 2; Arrianus 1926, FGH, 156, 9, 25, 10, 1; Aelianus 1887, XIII, 64; Curtius 1963, X, X; Pausanias 1973, I, VI, 3; Lucianus 1961, XIII, 3; Syncellus 1984, 502–503].

⁵ Питання про завоювання Єрусалима, здійснене Птолемеєм в ході кампанії проти Лаомедонта, значною мірою залишається дискусійним [див. нп. Huss 2001, 124].

⁶ В разі виникнення ускладнень, пов'язаних з порушенням трипарадіської угоди, Птоломей, певно, покладався на заступництво свого новоспеченого тестя Антіпатра [пор. Arrianus 1982, 52; Pausanias 1973, I, VI, 8; Bevan 1927, 52; Huss 2001, 121] або розраховував на можливість звинуватити Лаомедонта у нелояльності до нового регента.

⁷ Існують дві системи датування для Першої війни діадохів та зустрічі у сирійському Трипарадісі. Згідно з високою хронологією, ці події відбулися у 321 році, згідно з низькою – у 320 році [див. Smith 1961, 283–290; Errington 1970, 75–77; він же 1977, 479; Anson 1986, 208–217; Badian 1988, 117–118; Bosworth 1992, 59–61, 79; він же 1993, 423; він же 1994, 61–62; Wheatley 1995, 433–440; Dreyer 1999, 39–60; Hoelbl 2001, 30–31, Not. 27; Huss 2001, 110, Ann. 100]. Я вважаю, що на даному етапі дискусії більш переконливими є докази, наведені R. Errington, E. Anson і V. Dreyer на користь низької хронології.

⁸ Йдеться про так званий Гетеборзький палімпсест [див. нп. Dreyer 1999, 39–45].

⁹ V. Dreyer доводить, що десята книга “Історії діадохів” Арріана значною мірою має ретроспективний характер. Дослідник вказує на те, що значна кількість подій, згаданих у ній, відбулася

ше до трипарадиської зустрічі. Таким чином, події, що відбулися у проміжок часу від вищезгаданої зустрічі до прибуття Антипатра у Македонію, цілком коректно можна розмістити між серединою осені 320-го і серединою весни 319 року [Dreyer 1999, 45–60].

¹⁰ Згадаймо, що до листопада 317 року в імперії, заснованій Александром, було двоє царів-співправителів: єдинокровний брат Александра Аррідей, який царював під іменем Філіппа III, та син великого завойовника від Роксани – Александр IV [Justinus 1911, XIII–XIV; Curtius 1963, X, X; Arrianus 1926, FGH, 156; пор. Bosworth 1993, 420–427; Walbank 1993, 48–50; Wheatley 1995, 438–439].

¹¹ Цілком зрозумілим є упередження до найближчих родичів Александра, виявлене Антипатром на початку зустрічі нового регента з рідною сестрою померлого царя Клеопатрою у Сардах [Arrianus 1926, FGH, 156, 11, 40; пор. Plutarchus 1869, 8].

¹² Зрештою, й сам Р. Wheatley робить певні обмовки з приводу власної інтерпретації зміни легенди на сидонських монетах [Wheatley 1995, 339, *not.* 48].

¹³ Йдеться про Третю війну діадохів, або, як її ще називають, Другу коаліційну війну [див. Hoelbl 2001, 17]. В ході цього військового протистояння правителі Єгипту, Македонії та Фракії Птолемей, Кассандр і Лісімах разом з колишнім сатрапом Вавилонії Селевком намагалися послабити позиції стратега Азії Антигона Монофталма [OGIS, 5, 6; Diodorus 1884, XIX, 56–57, 105; Justinus 1911, XV, 1; Arrianus 1982, 53; Pausanias 1973, I, VI, 4; Orosius 1889, III, 23, 33–35].

¹⁴ У сучасній історіографії існує два підходи визначення хронології Третьої війни діадохів. Прихильники високої хронології датують повернення Антигона Монофталма до Середземномор'я листопадом 316 року, а початок війни – 315 роком [Дройзен 1995, 253–305; Neuss 1938, 146–152; Simpson 1954, 25–27; Rosen 1968, 197–206; Шофман 1984, 87–98; O'Sullivan 1997, 107–116; Wheatley 1998, 257–265, 280–281; Lambert 1999, 129–130; Самохина 2005, 205–206]. Прихильники низької хронології датують початок Третьої війни діадохів 314 роком [Smith 1961, 283–290; Hauben 1973, 256–267; Errington 1977, 486–497; Winnicki 1989, 23–34; Gehrke 1990, 36–37; Billows 1990, 109–132; Walbank 1993, 51–53; Hoelbl 2001, 17–18; Huss 2001, 142–166]. На мій погляд, більш переконливою є аргументація на користь високої хронології. На особливу увагу заслуговує аналіз нумізматичних джерел, зроблений Р. Wheatley [Wheatley 1998, 258–261]. Крім того, таке датування дозволяє уникнути труднощів часової локалізації п'ятнадцятимісячної облоги Тиру, здійсненої Антигоном у ході цієї війни [Diodorus 1884, XIX, 58, 61; пор. Memnon 1956, FGH, 434, IV, 6]. Відповідно, у цьому дослідженні я датуватиму події Третьої війни діадохів згідно з високою хронологією.

¹⁵ Хоча Діодор й називає це містечко сирійським [Diodorus 1884, XIX, 64], проте його безпосереднє сусідство з Єгиптом підштовхує до висновку, що воно знаходилося на території Палестини.

¹⁶ Не виключено, що Діодор, котрий дуже вільно обходився з твором Ієроніма з Кардії – основним джерелом для XVIII–XX книг своєї “Історичної бібліотеки” [пор. Нп. Smith 1961, 283, *not.* 1, 285, 289, *not.* 19], міг не вказати на деталі переговорів, викладені Ієронімом [пор. Simpson 1954, 25–26; він же 1959, 370–379; Rosen 1967, 41–42, 49, 82; Wheatley 1998, 264].

¹⁷ Стосовно непересічних військових здібностей Селевка див.: [Diodorus 1884, XIX, 91–93; Polyaeus 1899, IV, 9; Wheatley 2002, 39–47].

¹⁸ В усякому разі, до типологічно схожої фальсифікації Антигон вдався у зверненні до грецьких полісів, розісланому після укладення миру у 311 році. У цьому листі він писав, що уклав мирну угоду зі своїми ворогами лише тоді, як вони погодилися гарантувати свободу для всіх еллінів [OGIS, 5]. Насправді ж причиною відмови Антигона від власних амбіцій, пов'язаних із Третьою війною діадохів, стали успіхи Селевка у Месопотамії [Simpson 1954, 29–31; Rosen 1967, 81, 83; Самохина 2005, 208, *прим.* 52].

¹⁹ Магас управляв Киреною спершу як птолемеївський намісник, а пізніше – як незалежний династ [Justinus 1991, XXVI, 3; Pausanias 1973, I, VI, 8; VII, 1–3; Diogenus 1922, II, 103; Plutarchus 1929, 9; Polyaeus 1899, II, 28, 1–2; Athenaeus 1887, XII, 550b–c; Chamoux 1956, 18–34; Capovilla 1963, 143–144; Gutzwiller 1992, 373, *not.* 41; Huss 2001, 266, 298–299; Hoelbl 2001, 39, 96; Bennett 2002, 141].

²⁰ На констатацію цього факту зважився лише Р. Fraser у 1957 році [пор. Hollis 1992, 26, *not.* 28]. Протягом останніх п'ятдесяти років об'єктивна ситуація, пов'язана з вирішенням цієї науково-дослідницької проблеми, залишається незмінною.

²¹ Вичерпне джерелознавче резюме цієї проблеми зробив С. Bennet у рамках свого електронного проекту «Egyptian royal genealogy» – <http://www.geocities.com/christopherjbennett/ptolemies/magas_i.htm>. Див. також: [Asoka 1966, 13, 27; Trogus 1956, XXVI; Justinus 1911, XXVI, 3; Pausanias 1973, I, VI, 8; Athenaeus 1887, III, 100f, 101f; VI, 244b–d; Eusebius 1966, I, 237–238; Suda 1928, delta 431].

²² Німецький дослідник А. Jaehne спробував поєднати обидві хронології. Він запропонував теорію, згідно з якою Магас став намісником Кирени у 308 році, а з 300 року отримав статус незалежного володаря, після чого процарював п'ядесять років [Ейне 1972, 167].

²³ Про те, що Птолемей повернув Кирену ще на зворотному шляху до Єгипту, до певної міри свідчать описи цього епізоду у Візантійському лексиконі Суда [Suda 1928, delta 431]. До цього висновку також підштовхує наявність кількох киренських проходів, розміщених Афінеєм поряд зі згадкою про бенкет Птолемея, присвячений щасливому поверненню останнього із середземноморської експедиції 309–308 років [Athenaeus 1887, III, 100f–101f; пор. VI, 244b–d]. Розповідь про особисте підкорення Кирени Магасом, передана Павсанієм [Pausanias 1973, I, VI, 8], могла бути інспірованою самим сином Береніки як аргумент для підтвердження законності його прав на володіння цією областю.

²⁴ Щоб не допустити цього небезпечного шлюбу, Антігон, під чийм наглядом перебувала Клеопатра, інспірував вбивство нещасної жінки [Marinor parium 1926, FGH, 239b, 19; Diodorus 1884, XX, 37].

²⁵ Ця реконструкція, схожа на придворні плітки, базується на тому, що Береніці зрештою вдалося досягти своєї мети [пор. Pausanias 1973, I, VI, 8; Diogenus 1922, V, 78–79; Hazzard 1987, 148].

ЛІТЕРАТУРА

- Бенгтсон Г. **Правители эпохи эллинизма** / Пер. с нем. Москва, 1982.
- Бикерманн Э. **Хронология Древнего мира** / Пер. с англ. Москва, 1975.
- Дройзен И. **История эллинизма** / Пер. с нем.: В 3 т. Ростов-на-Дону, 1995. Т. 2.
- Ейне А. Кирено-египетские отношения при первых Птолемеях // **Древний Восток и античный мир**. Москва, 1972.
- Жигунин В.Д. **Международные отношения эллинистических государств в 280–220 гг. до н.э.** Казань, 1980.
- Самохина Г.С. Мир 311 г. до н.э.: его дипломатическое оформление, политическое значение и место в борьбе диадочов за власть // **Мнемон**. Вып. 4, 2005.
- Шахермайр Ф. **Александр Македонский** / Пер. с нем. Москва, 1984.
- Шофман А.С. **Распад империи Александра Македонского**. Казань, 1984.
- Aelianus Claudius. *Varia Historia* / Rec. R. Herscheri. Lipsiae, 1887.
- Anson E. Diodorus and the Date of Triparadeisus // **The american journal of philology (AJPh)**. 1986. № 2.
- Appianus. *Syriaca* // **Appiani Historia Romana**: In 2 v. / Ed. P. Viereck et A.G Roos. Lipsiae, 1962. V. 1.
- Arrianus Flavius. **Anabasis** / Rec. C. Abicht. Lipsiae, 1899.
- Arrianus Flavius. *Historia successorum Alexandri* // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1926.
- Asoka. **The Edicts of Asoka** / trans. N. Nikam, R. McKeon. Chicago, 1966.
- Athenaeus. **Deipnosophistae: Libri XV**: In 2 v. / Rec. G. Kaibel. V. 1–2. Lipsiae, 1887.
- Badian E. Two postscripts on the marriage of Phila and Balacrus // **Zeitschrift fuer Papyrologie und Epigraphik (ZPE)**. Bd. 73 (1988).
- Beloch K. **Griechische Geschichte**: in IV Bd. Bd. IV. T. 2. Berlin, Leipzig, 1927.
- Bennett Ch. The Children of Ptolemy III and the date of the Exedra of Thermos // **ZPE**. Bd. 138, 2002.
- Bennett Ch. Three Notes on Arsinoe I // **A Delta-Man in Yebu** / ed. A. Eyma, Ch. Bennett. Parkland, 2003.
- Bevan E. **The House of Ptolemy**. London, 1927.
- Billows R. **Antigonos the One-eyed and the creation of the hellenistic state**. Berkeley, 1990.

- Bosworth A.* The Government of Syria under Alexander the Great // **The classical quarterly (CQ)**. 1974. № 1.
- Bosworth A.* A New Macedonian Prince // **CQ**. 1994. №1.
- Bosworth A.* Perdikkas and the Kings // **CQ**. 1993. №2.
- Bosworth A.* Philip III Arrhedeus and the Chronology of the Successors // **Chiron**. V. 22, 1992.
- Capovilla G.* Callimaco e Cirene storica e mitica // **Aegyptus**. V. 43, 1963.
- Chamoux F.* Le roi Magas // **Revue Historique**. V. 216, 1956.
- Chronicon Oxyrhynchi // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1926.
- De historia diadochorum (Epitome heidelbergensis) // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1926.
- Diodorus Siculus.* **Bibliotheca Historica**: In 4 v. / Ed. I. Bekker. V. 4. Lipsiae, 1884.
- Diogenes Laertius.* **Diogeni Laertii Vita Philosophorum** / Rec. H. Long. Oxford, 1922.
- Dreyer B.* Zum Erster Diadochenkrieg: Der Goteborger Arrian-Palimpsest (ms Graec 1) // **ZPE**. Bd. 125, 1999.
- Errington R.* Diodorus Siculus and the Chronology of the Early Diadochoi, 320-311 B. C. // **Hermes**. Bd. 105, 1977.
- Errington R.* From Babylon to Triparadeisos: 323–320 // **The journal of hellenic studies**. V. 90, 1970.
- Eusebius.* **Chronicorum**. In 2 v. / ed. A. Schoene. Berlin, 1866.
- Gehrke H.-J.* **Geschichte des Hellenismus**. Muenchen, 1990.
- Georgius Syncellus.* **Ecloga chronographica** / ed. A.A. Mosshammer. Leipzig, 1984.
- Gutzwiller K.* Callimachus' Lock of Berenice: Fantasy, Romance, and Propaganda // **AjpH**. 1992. № 3.
- Hazard R.* The Regnal Years of Ptolemy II Philadelphos // **Phoenix**, 1987, №2.
- Hauben H.* On the Chronology of the Years 313–311 B.C. // **AJPh**, 1973, № 3.
- Herklotz F.* Berenike II. – Koenigin und Goettin // **IBAES**, 2002, № 2.
<<http://www2.rz.hu-berlin.de/nilus/net-publications/ibaes2/Herklotz/lay.html>>.
- Heuss A.* Antigonos Monophthalmos und die griechischen Staedte // **Hermes**. Bd. 73, 1938.
- Hoelbl G.* **A History of the Ptolemaic Empire**: Transl. from germ. London, New-York, 2001.
- Hollis A.* The nuptial rite in Catullus 66 and Callimachus poetry for Berenice // **ZPE**. Bd. 91, 1992.
- Huss W.* **Aegypten in hellenistischer Zeit: 332–30 v. Chr.** Muenchen, 2001.
- Lambert S.* IG II2 450, Athens and Asandros: a note // **ZPE**. Bd. 126, 1999.
- Justinus M.* **Junianis. Pompeius Trogus "Historiae Philippicae" Epitome** / Ed. W. Kroll. Lipsiae, 1911.
- Lucianus.* Dialogi mortuorum // **Lucianus**: In 7 v. / Ed. M.D. Macleod. Cambridge, 1961. V. 7.
- Macurdy G.* The Political Activities and the Name of Cratesipolis // **AJPh**, 1929, № 3.
- Mahaffy J.P.* **A history of Egypt under the Ptolemaic dynasty**. London, 1899.
- Marmor Parium // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 2. Leiden, 1926.
- Memnon.* Historia Heracleotes // **Die Fragmente der griechischen Historiker** / hrsgb. F. Jacoby. In 3 Bd. Bd. 3. Leiden, 1956.
- Nepos Cornelius. Vitae / Ed. P. K. Marshall. Monachii [u.a.]: Saur, 2001.
- O'Sullivan L.* Asander, Athens and IG II2 450: a new interpretation // **ZPE**. Bd. 119, 1997.
- Oriens Graeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges inscriptionum graecorum**: In 2 v. / Ed. G. Dittenberger. Lipsiae, 1903–1905.
- Orosius Paulus.* **Historiarum adversus paganos libri VII** / rec. K. Zangemeister. Lipsiae, 1889.
- Pausanias.* **Graeciae descriptio**: In 3 v. / Ed. M.H.- Rocha-Pereira. Lipsiae, 1973–1981. V. 1–3.
- Plutarchus.* Alexander // **Plutarchus. Vitae Parallelae**: In 3 v. / Ed. C. Lindskog et K. Ziegler. V. 2. Fase. 2. Lipsiae, 1968.
- Plutarchus.* De Cohibenta ira // **Plutarchi moralia**: In 7 v. / Ed. J. M. Pohlens. V. 3. Leipzig, 1929.

- Plutarchus. Demetrius* // **Plutarchus. Vitae Parallelae: Demetrii et Antonii** / Rec. C. Sintensis. Lipsiae, 1875.
- Plutarchus. Eumenes* // **Plutarchus, Vitae Parallelae**: In 4 v. / Rec. C. Sintensis. Lipsiae, 1869. V. 3.
- Plutarchus. Regum et imperatorum Apophtegmata* // **Plutarchus. Moralia**: In 7 v. / Rec. F.H. Sandbach, C. Hubert, M. Fohlenz, K. Ziegler. V. 4. Leipzig, 1925–1967.
- Polyaenus. Strategmata* / Rec. C. Schubert. Lipsiae, 1899.
- Pompeius Trogus. Prolegomena ad Historiam Philippicam* // **Pompei Trogi fragmenta** / Coll. O. Seel. Lipsiae, 1956.
- Pseudo-Callisthenes. Historia Alexandri Magni* / Ed. W. Kroll. Berlin, Lipsiae, 1958.
- Quintus Curtius Rufus. Historiarum Alexandri Magni Regis Macedonum; Libri qui supersunt* // **Курций Руф. История Александра Македонского (сохранившиеся книги). Текст и перевод** / Под ред. В.С. Соколова. Москва, 1963.
- Rosen K. Die Buendnisformen der Diadochen und der Zerfall des Alexanderreiches* // **Acta Classica**. V. 11, 1968.
- Rosen K. Political Documents in Hieronymus of Cardia (323–302 B. C.)* // **Acta Classica**. V. 10, 1967.
- Rostovtzeff M.I. The social and economic history of the Hellenistic world*: In 3 v. V. 1. Oxford, 1941.
- Simpson R. Abbreviation of Hieronymus in Diodorus* // **AJPh**, 1959, №4.
- Simpson R. The Historical Circumstances of the Peace of 311* // **Journal of hellenic studies**. V. 74, 1954.
- Smith L. The Chronology of Books XVIII–XX of Diodorus Siculus* // **AJPh**, 1961, №3.
- Strabo. Rerum Geographicorum. Libri 17* / Ed. G. Spiro, H. Waldman. Halle, 1899.
- Suda. Lexicon* // **Suidae lexicon**: In 4 vols. Leipzig, 1928–1935. V. I. 1928.
- Sylloge Inscriptionum Graecarum**: In 4 v. / Ed. G. Dittenberger: 3 edition / Cur. F. Hitler von Gaertringen. Lipsiae, 1915–1924.
- Theocritus. Idyllia* / Ed. A. Fritzsche et E. Hiller. Lipsiae, 1881.
- Tunny J. Ptolemy “the son” reconsidered: are there too many Ptolemies?* // **ZPE**. Bd. 131, 2000.
- Walbank F. The Hellenistic World*. 2 ed. Cambridge Mass., 1993.
- Wheatley P. Antigonus Monophthalmus in Babylonia, 310–308 B. C.* // **Journal of near eastern studies**, 2002, № 1.
- Wheatley P. The Chronology of the Third Diadoch War, 315–311 B. C.* // **Phoenix**, 1998, № 3/4.
- Wheatley P. Ptolemy Soter’s Annexation of Syria 320 B. C.* // **CQ**, 1995, № 2.
- Winnicki J.-K. Operacje wojskowe Ptolemeusjów w Syrii*. Warszawa, 1989.